

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଦେବଦାସୀ ପ୍ରଥା ଓ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସେବାର ପ୍ରଚଳନ

ଡାକ୍ତର ମିନତୀ ମହାରଣା

ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା, ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ତଥା ପବିତ୍ରତମ ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଧାମ ପୁରୀର ଅଧୀଶ୍ଵର ଜଗତର ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ନିତ୍ୟ ନିବାସସ୍ଥଳ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର କାହିଁ କେଉଁ ଅନାଦି କାଳରୁ ଅଗଣିତ ଭକ୍ତ ଜନଗଣଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଆସିଛି । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ସମସ୍ତ ରୀତିନୀତି, ପୂଜାପଦ୍ଧତି ଯେପରି ଏକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଢଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥା ଓ ପରମ୍ପରାକ୍ରମ ଅନୁସୂତ ହୋଇଆସୁଛି, ସେପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଯେକୌଣସି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପୀଠରେ ବିରଳ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଅନେକ ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟରୁ ଦେବଦାସୀ ପ୍ରଥାର ଐତିହାସିକ ଗୁରୁତ୍ଵ ରହିଛି । ସେହିପରି ନିତ୍ୟ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ ସେବାର ପ୍ରଚଳନର ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟ ନିଜସ୍ଵ ଏକ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରେ ।

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଦେବଦାସୀ ପ୍ରଥା ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ପରମ୍ପରାର ଅଂଶବିଶେଷ । ଆଜି ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟର ମାନ୍ୟତା ଲାଭ କରିଛି, ତାହା ଏହି ଦେବଦାସୀ ବା ମାହାରୀ ନୃତ୍ୟରୁ ସଂଭୂତ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଦେବଦାସୀ ନିଯୁକ୍ତିକୁ କିଛି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣମନା ବ୍ୟକ୍ତି କଳଙ୍କିତ ପ୍ରଥା ଓ କୁସଂସ୍କାର ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି ଏବଂ ଆଉ କେତେ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହାକୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଏକ ଗୌରବମୟ ପରମ୍ପରା ବୋଲି ସ୍ଵୀକାର କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ବାସ୍ତବ ପକ୍ଷରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ୩୬ ପ୍ରକାର ସେବାୟତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦେବଦାସୀ ସେବାକୁ ଏକ ସେବା ଭାବରେ ଆଇନଗତ, ଧାର୍ମିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଧାରାର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଂଗ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଦେବଦାସୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ ସେବା ପ୍ରଚଳନର ପ୍ରଥା ରହିଆସିଛି । ତେବେ ଏହି ପ୍ରଥା କେବେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ତାହା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଇତିହାସର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅଟେ । ଐତିହାସିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଏହି ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସୋମବଂଶୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନରପତି ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀଙ୍କ ବିଧବା ମାତା କୋଳାବତୀ ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ଵର ଅଷ୍ଟାଦଶ ସମ୍ବତ୍ସର

(୧୦୫୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ରେ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ଵର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ସେଠାରେ ନୃତ୍ୟଗୀତ ପାଇଁ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରବୀଣା ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହି ସତ୍ୟ ଭୁବନେଶ୍ଵରସ୍ଥ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ଵର ମନ୍ଦିରରେ ଖଚିତ ଶିଳାଲେଖ (ବର୍ତ୍ତମାନ ଲୁପ୍ତ)ରୁ ଜଣାଯାଏ । ପ୍ରାଚୀ କୁଳବର୍ତ୍ତୀ ନିଆଳି ଶାସନର ଶୋଭନେଶ୍ଵର ମନ୍ଦିର (ପ୍ରାୟ ୧୦୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ଏବଂ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ର (ଭୁବନେଶ୍ଵରସ୍ଥ) ମେଘେଶ୍ଵର ମନ୍ଦିରରେ ଦୁଇ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାତା ଯଥା- ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଂଶୀୟ ସାମନ୍ତ ରାଜା ବୈଦ୍ୟନାଥ ଏବଂ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ସମ୍ରାଟ ରାଜ ରାଜ ଦେବଙ୍କ ଶାଳକ ସ୍ଵପ୍ନେଶ୍ଵର ଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରୂପ ଯୌବନ-ସମ୍ପନ୍ନା ନାନା ଭୂଷଣ ମଣ୍ଡିତା ଗୀତଜ୍ଞା ନର୍ତ୍ତକୀ ନିୟୋଗ ବିଷୟ ଉଭୟ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ନରେନ୍ଦ୍ରଶ୍ଵର ନାମକ ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ନୈବେଦ୍ୟ, ନୃତ୍ୟଗୀତ, ବାଦ୍ୟକରଣ ଓ ଦେବସ୍ଥାନର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ସଂସ୍କାର ପାଇଁ ଉତ୍କଳର ପ୍ରଥମ ଗଙ୍ଗସମ୍ରାଟ ଚୋଳଗଙ୍ଗ ଦେବ ୧୦୮୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମୁରୁପାକ ନାମକ ଗ୍ରାମ ଦାନ କରିଥିବା ତତ୍ତ୍ଵତ୍ୟ ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ । ଚୋଳଗଙ୍ଗ ଦେବଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ଶିଳାଲେଖରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ, ସେ ମୁଖାଲିଙ୍ଗମ୍ (ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗ ନଗର)ରେ ଅବସ୍ଥିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମଧୁକେଶ୍ଵରଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ନୃତ୍ୟ ପାଇଁ ଦେବଗଣିକା (ଦେବଦାସୀ) ଗାୟକ ଓ ବାଦକ ନିଯୁକ୍ତ କରି ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଜମିବାଡ଼ି ଖଣ୍ଡି ଥିଲେ । ଏହି ଲେଖଟି ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ଵର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ (୧୦୪୫ ଖ୍ରୀ:ଅ:)ରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ଶିଳାଲେଖରେ ‘ଦେବଗଣିକା’ ବା ଦେବଦାସୀ ନିୟୋଗର ଅକାନ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଥିବାରୁ ଗଙ୍ଗସମ୍ରାଟ ଚୋଳଗଙ୍ଗ ଦେବ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିବା ପରେ ‘ମଧୁକେଶ୍ଵର’ ଦେବଙ୍କ ପରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବାରେ ଦେବଦାସୀ ବା ଦେବଗଣିକା ନିୟୋଗ ପ୍ରଥାର ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ସମୟ (୧୧୧୨ ଖ୍ରୀ:ଅ:ରୁ ୧୧୪୭ ଖ୍ରୀ:ଅ:) ପରେ ପରେ ସେହିଠାରେ ଦେବଦାସୀ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଆସୁଛି । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ରଚୟିତା ଶ୍ରୀଜୟଦେବଙ୍କ ପ୍ରେୟସୀ ପତ୍ନୀ ପଦ୍ମାବତୀ ମଧ୍ୟ ଦେବଦାସୀ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଭକ୍ତକବି ଶ୍ରୀଜୟଦେବ ସ୍ଵକୃତ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଆଦ୍ୟପର ଶ୍ଳୋକରେ

‘ପଦ୍ମାବତୀ-ଚରଣ-ଚାରଣ-ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ରୂପେ ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବ ସହକାରେ ଘୋଷଣା କରିବା ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ତାଙ୍କର ନୃତ୍ୟଗୀତ ପ୍ରବୀଣା ପ୍ରେମସୀ ପଦ୍ମାବତୀ ସ୍ଵ-ପରମାରାଧ୍ୟ ଜଗଦୀଶ ବା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନୃତ୍ୟଗୀତ ପାଇଁ ଉତ୍ସୁକ ହୋଇଥିବା ସ୍ଵୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଭାରତର ନାନା ପ୍ରାନ୍ତରେ କେତେକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ଉତ୍ତର ଘଟିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ, ଯଥା-

କ) ସଂତ ସରୋରୁହ ସଂତକୋ, ପଦମାବତୀ ସୁଖଜନକ ରବି ଜୟଦେବ କବି ନୃପତକ୍‌କବି, ଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳେଶ୍ଵର ଆନ କବି ।
(ନାଭାଦାସ କୃତ ଭକ୍ତମାଳା, ଚପୟ ୩୯)

ଖ) ଏକଦା ଜୟ ଦେବସ୍ତୁ ମନସ୍ୟେବମ ତିନ୍ତୟତ୍ ।
ସ୍ଵୟଂ କୃତେନ ଗୀତେନ ତୋପୟିଷ୍ୟାମ୍ୟହଂ ହରିମ୍ ।
ଇତି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ୍ୟ ନିର୍ମାୟ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ନାମକମ୍
ଗାୟଂସୁ ଦେବଦେବାଗ୍ରେ ପହ୍ୟାସହନନର୍ତ୍ତକ ।
(ଚନ୍ଦ୍ରବତକୃତ ଭକ୍ତମାଳା, ୩୯ ସର୍ଗ)

ସୁତରାଂ ପ୍ରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ସୋମବଂଶୀ ରାଜତ୍ଵ କାଳରୁ ଉତ୍କଳର ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ଦେବଦାସୀ ନିୟୋଗ ପ୍ରଥାର ପ୍ରଚଳନ ଘଟିଥିଲା । ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସ୍ରଷ୍ଟା ଭକ୍ତକବି ଜୟଦେବଙ୍କ ପ୍ରିୟତମା ପତ୍ନୀ ପଦ୍ମାବତୀ ମଧ୍ୟ ଏକଦା ଦେବଦାସୀ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ ସେବାର ପ୍ରଚଳନ : କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତ ଗଙ୍ଗସମ୍ରାଟ ଦ୍ଵିତୀୟ ନରସିଂହ ଦେବ (୧୨୭୮-୧୩୦୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ତଥା ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳରେ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦର କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧମାନ ଲୋକପ୍ରିୟତାକୁ ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ ନିତ୍ୟ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ ଏକ ସେବା ରୂପେ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିବା ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ କାଞ୍ଚିକେତା ଗଜପତି ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଯେପରି ଅମିତ ପରକ୍ରମ ମହାବୀର ରାଜାଥିଲେ, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ସେ ଜଣେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ରାଜସଭାରେ କବିତନ୍ତ୍ର ରାୟ ଦିବାକର ମିଶ୍ର ଏବଂ କବି ତିର୍ତ୍ତିମ ଜୀବଦେବୀଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ ଭାରତ ବିଜ୍ଞାତ କବି ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ କୃପାରୁ ସେ ସିଂହାସନ ଲାଭ କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଅତଳା ଭକ୍ତି ଥିଲା ଏବଂ ତାଙ୍କ ସେବାରେ ସେ ନିଜ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରେ ନିତ୍ୟଗୀତ ଓ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଆଦୃତ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଅନୁକରଣରେ ସେ ତାଙ୍କ ସଭାପଣ୍ଡିତ କବିତନ୍ତ୍ର ରାୟ ଦିବାକର ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ‘ଅଭିନବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ’ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ସ୍ଵ-ନାମରେ ରଚନା କରାଇ ମୂଳ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଏହି ଅଭିନବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦମକୁ ନିତ୍ୟ ସେବାରେ ଗାନ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନିତ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ବହୁପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଆସ୍ଥାନ ଦୃଢ଼ମୂଳ ହୋଇଥିବାରୁ ଗଜପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଏହାର ମାହାତ୍ମ୍ୟମୁଷ୍ଟ ଭକ୍ତ ଓ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହାର ପୁନଃପ୍ରଚଳନ ପାଇଁ ଆପତ୍ତି କରିଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ଓ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ ସ୍ଵରାଜତ୍ଵର ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ଏକ ରାଜକୀୟ ଘୋଷଣା ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ ସେବାକୁ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶା ଆୟୁର୍ବେଦ ସେବା ସଂସ୍ଥା

ଏଫ୍.ଏଫ୍.-୩୩, ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ମାର୍କେଟ୍

ଆଇ.ଆର୍.ସି. ଭିଲେଜ୍, ନୟାପଲ୍ଲୀ, ଭୁବନେଶ୍ଵର-୧୫

